

IVAN BRLIĆ

PODGORSKA DRUŠTVA: SASTAVNICE KULTURNOG I GOSPODARSKOG RAZVOJA PODVELEBITSKOG KRAJA

Ivan Brlić
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Područni centar Gospić
HR 53000 Gospić
ivan.brlic@pilar.hr

UDK: 94(497.5 Senj)
304(497.5)(091)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2017-01-03

Postojanje udruga jedan je od najreprezentativnijih pokazatelja određenog stupnja razvoja stanovnika na nekom području. Udruge (društva) su kroz povijest, a posebice danas, najuspješniji model po kojem određena skupina ljudi može ostvariti sveopći građanski razvoj. Visok stupanj urbaniteta, građanske i vjerske kulture ostvarivao se kroz djelovanja građanskih udruga i u podvelebitskom prostoru, od Senja na sjeveru do Lukova Šugarja na jugu. Osim građanskog sloja u Senju i Karlobagu, važnu ulogu u prosvjećivanju, sveopćem boljitku, ali i ostanku u zavičaju imali su i stanovnici podgorskih sela i zaselaka. U radu će se analizirati djelovanje raznih tipova udruga i zadruga poput čitaonica, strukovnih, gospodarskih, humanitarnih i sličnih udruga koje su osnovane i djelovale tijekom 19. i prve polovice 20. stoljeća u Svetom Jurju, Jablancu i Karlobagu. Središnje mjesto u razvoju civilnog društva zasigurno je imao Karlobag pa će se u radu nastojati prikazati upravo djelovanje građanskih udruga, počevši od jedne od najstarijih čitaonica u Hrvatskoj do posljednjih pokušaja njihova rada pred Drugi svjetski rat. Stoga ovaj članak daje jedan povijesni presjek društvenog i kulturnog života ovog demografski osiromašenog dijela republike Hrvatske.

Ključne riječi: Podgorje, građanske udruge, Jablanac, čitaonice, gospodarske zadruge, Karlobag

Postupnim ukinućem vojnokrajiškog sustava koji je bio prisutan i na za ovaj rad promatranom području, znači od morske luke Svetog Jurja pa do današnjeg mjesta Mandalina, dolazi do novih oblika gospodarenja okolišem, kao i do socijalno-društvenog povezivanja unutar lokalnih zajednica koje su živjele u klimatski poprilično nepovoljnom dijelu Hrvatske.

Podvelebitski se kraj, ili prema konkretnoj geografskoj odrednici Podgorje, dolaskom novog građansko kapitalističkog sustava krajem 19. stoljeća našao se unutar nove upravne jedinice ugarskog dijela Monarhije, Ličko-krbavske županije. U razdoblju postojanja tada jedne od površinom najvećih, ali gospodarski najzapuštenijih hrvatskih županija osnivali su se posebni oblici udruživanja, a riječ je o građanskim udrugama.¹

Ovaj novi oblik ograničavanja nastajao je već u vremenu Vojne krajine, i to u razdoblju narodnog preporoda i proljeća naroda. Samim time je prostor Podgorja uistinu jedinstven, uzmemo li u obzir da su zakonske regulative o načinu i djelovanju udruga odnosno društava službeno donijete krajem 60-ih godina 19. stoljeća. Zašto dolazi do njihova tako ranog osnivanja i što su one sve nastojale riješiti pokušat ćemo odgovoriti u ovome radu. U članku se nastoji, koristeći do danas nepoznate arhivske materijale, novinske članke i drugu literaturu o društvenoj povijesti ovoga kraja, upravo odgovoriti na spomenuta pitanja. S druge strane ovaj rad samo fragmentarno donosi podatke o raznih udrugama na tlu Podgorja, ostavljajući prostora za dubinska istraživanja o mikrohistoriji ovoga kraja podno Velebita. Autor je posebice fokusiran na djelovanje prosvjetnih i kulturnih udruga kao što su bila čitaonička društva jer upravo su te udruge imale početnu ulogu društvenog razvoja jednog mjesta i kraja. Slijedi kratki kronološki opis nastanka građanskih udruga u najvećim mjestima podvelebitskog kraja.

*Građanske udruge u Karlobagu – kulturna i gospodarska
poveznica s Likom*

Karlobag je u 19. stoljeću bilo jedno od ključnih pomorskih i prometnih središta na Jadranu. Važnu okosnicu razvoja činila je i dobra prometna povezanost s unutrašnjošću, posebice s Gospićem koji je do ukinuća Vojne krajine bio središte Ličke pukovnije, a uspostavom nove Ličko-krbavske županije i njezinim središtem. Upravo je osnutkom nove upravne jedinice Karlobag 1895. godine izgubio status grada i time sve više gubio upravne i gospodarske razvojne funkcije sve više oviseći o novoj gospićkoj kotarskoj oblasti. Isto tako Karlobag nije bio u planu da se poveže željeznicom a i nastavljena je praksa ne ulaganja u lokalne prometnice koje su Karlobag povezivale s unutrašnjošću. U gradu u kojem je nekad živjelo 4500 stanovnika, 1930. godine taj je broj sveden na svega 700 stanovnika. Unatoč gospodarskom stagniranju u mjestu je izgrađena

¹ Ovaj rad se uvelike oslanja na autorov doktorski rad *Građanske udruge u Lici od 1860. do 1940. godine*.

pučka, kasnije građanska škola, a u kapucinskom samostanu nalazila se bogata knjižnica od 4000 svezaka starih knjiga. Za razvoj obrazovanja i kulture u gradu najzaslužniji je bio posljednji namjesnik Vojne krajine, general Anton Mollinary komu je u čast bio podignut spomenik na glavnom trgu.² U mjestu je postojao respektabilan kulturni i obrazovni sloj kojeg su činili svećenici, redovnici, školski djelatnici i imućnije građanstvo. Upravo su oni bili motor u društvenom i kulturnom razvoju Karlobaga i okolice. Tako je u Karlobagu utemeljena jedna od najstarijih čitaonica u Hrvatskoj. Podatci govore da je spomenuta čitaonica osnovana 1848. godine, u vrijeme narodnog buđenja. Razlog je tomu relativno razvijeno školstvo kao i kvalitetan učiteljski kadar koji je djelovao u Karlobagu, uključujući i tadašnjeg župnika, jezikoslovca Šimu Starčevića. S obzirom na to da je Karlobag *de facto* bio obrazovno središte za područje cijelog Velebitskog kanala, ondašnja Zemaljska vlada pomogla je u izgradnji velike građanske škole čiji su učenici bili i članovi Hrvatske čitaonice te su tako proširivali svoje obrazovne i prosvjetne vidike. U pravilima društva iz 1935. godine autori spominju da je karlobaška čitaonica osnovana 1848. pod nazivom Karlobažka čitaonica.³ Godine 1875. predsjednik udruge koja se tada zvala Velebitska sloga⁴ bio je Franjo Pavelić, a tajnik Demeter Krajnović.⁵ Naredno je desetljeće čitaonicu vodio upravni odbor sastavljen od potpredsjednika Franje Pavelića, blagajnika Grge Paulića i tajnika Dragutina Smojvera.⁶ Član je čitaonice bio i ondašnji karlobaški župnik Josip Demelli. Najaktivnije djelovanje čitaonice bilo je na prijelomu stoljeća kada je u sklopu čitaonice osnovano i tamburaško društvo. Njezin je predsjednik tada bio poznati trgovac i političar Dragutin Smojver. Lokalne su novine bilježile i brojne pučke zabave na kojima su nastupale kazališne družine, a svrha im je bila da se novčano potpomognu siromašni učenici građanske škole u Karlobagu. Čitaonički je zbor nastupao prilikom obilježavanja važnijih datuma iz hrvatske povijesti i kulture. Posebno je bilo svečano 31. prosinca 1901. kada je čitaonica slavila četiristo godina hrvatske književnosti organizirajući koncert s

² M. JAPUNČIĆ, 1940, 54.

³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA). Savska Banovina Upravno Odjeljenje (dalje: SBUO). f. 144, Pov. II, *Pravila društva "Jugoslavenska čitaonica Karlobag"*, k. br. 54/1935.

⁴ Preko Velebita djelovala je u Gospiću čitaonica pod imenom Lička sloga.

⁵ Ondašnje novine *Primorac* koje su izlazile u Kraljevici, objavile su jednu kratku novost o društvenom životu u Karlobagu. Tom prilikom se spominje i društvo Velebitska sloga čiji su članovi 9. ožujka bili organizirali "Besedu s plesom". Naši dopisi – Karlobag, *Primorac*, br. 20. god. III., 10. 3. 1875, 2.

⁶ N. PAINKOVICH, 1876, 73.

predstavom.⁷ Početkom 20. stoljeća u karlobaškoj čitaonici nalazilo se najnužnije pokućstvo, mala knjižnica i gramofon, a svoje djelovanje čitaonica je nastavila i nakon Prvog svjetskog rata kada je predsjednik udruge bio lučki upravitelj Luka Bakarčić, a tajnik službenik Jurica Grkinić. Posljednje promjene učinjene su upravo na konstituirajućoj skupštini održanoj 14. siječnja 1935. kada čitaonica uslijed političkih represija mijenja naziv u Jugoslavenska čitaonica u Karlobagu. Tada je uz prisutnost 46 članova izabrano vodstvo koje su činili predsjednik Ivo Potočnjak, tajnik Petar Crljenko, blagajnik Ive Tomljenović te odbornici Vladimir Rebrev, Ivan Čačić, Šime Perević i Nikola Vulević. Uži odbor odobrio je i sljedeće novine koje su bile na raspolaganju članovima: *Novosti*, *Jutarnji list*, *Politika*, *Novo Doba* i tjednik *Svijet*.⁸ Čitaonica je bila središnja građanska udruga u Karlobagu koja je imala povijesni kontinuitet više od 90 godina, sve do početka Drugog svjetskog rata.

Ostale udruge u Karlobagu nisu bilježile dugotrajnije djelovanje. Još u vrijeme Ličko-krbavske županije u Karlobagu je osnovano Društvo za poljepšanje mjesta Karlobag. Svrha ove građanske udruge, prema čl. 2. društvenih pravila, bila je da "riječju i činom podupire uredjenje i poljepšanje Karlobaga i okolice, kao morskog kupališta i klimatičkog (zimskog) lječilišta i da time učini boravak domaćem i stranom svijetu što ljepšim i udobnijim".⁹ Njezini su članovi aktivnim sudjelovanjem uspjeli urediti središte mjesta te su omogućili razvoj Karlobaga kao vodećeg podvelebitskog mjesta za ljetni turizam. Put do uređenja mjesta nije bio nimalo lagan, posebice zato jer je već iduće godine uslijedio Prvi svjetski rat i španjolska groznica koja je upravo u karlobaškom primorju izazvala veliku smrtnost. Članovi društva pismenim su dopisom banu molili za financijsku pomoć jer su već druge godine potrošili sredstva u svrhu zasađivanja gradskih drvoreda. Tako je društvena imovina početkom Prvog svjetskog rata iznosila svega 208 kruna i 36 forinta.¹⁰ Porastom broja posjetitelja Karlobaga i okolice javila se potreba za osnutkom Društva za promet stranaca u Karlobagu. Središnji cilj ove udruge bio je unapređivanje prometa putnika i razvoj turizma u Karlobagu, a samim time širenje i promicanje važnosti turizma za lokalno stanovništvo.¹¹

⁷ I. BRLIĆ, 2014, 154.

⁸ I. BRLIĆ, 2013, 165.

⁹ HDA, UOZV, f.79, *Pravila "Društva za poljepšanje Karlobaga i okolice"*, k. br. 60 033/1913.

¹⁰ HDA, UOZV, f.79, kut. 4212, Izkaz o stanju društava na području Karlobaga, br.1125.

¹¹ I. BRLIĆ, 2013, 156.

Sl. 1. Današnje gradsko kupalište u Karlobagu, foto: I. Brlić, 2014.

Građanske udruge u Jablancu – novi oblici privrede i prototurizma

Jablanac je malo, slikovito, podgorsko i ribarsko mjesto koje danas teritorijalno pripada pod Grad Senj, a u povijesti je bilo važno gospodarsko i crkveno mjesto u uskoj vezi s rapskom gradskom upravom. Status grada Jablanac je dobio još 1251. godine u vrijeme Bele IV. U mjestu se nalazi crkvice sv. Nikole koja se smatra najstarijom u senjskoj biskupiji. Od utemeljenja udruga za Jablančane je puno važnije bilo stočarenje i uređivanje pokrčenih vrtova i šuma. U 18. stoljeću u tzv. jablanačkoj župi bilo je popisano oko 1500 stanovnika. Najvažnija izvozna sirovina i nepresušni izvor prihoda, bila je drvena građa.¹² U Jablancu je 1825. godine osnovana škola, ali bila je otvorena samo dvije godine. Jablanac je službeno dobio školu 1848. godine, iako i ta škola, u kojoj je bio zaposlen jedan učitelj, nije bila dovoljna s obzirom na prostor koji je pokrivala. Situacija nije bila bolja ni u vremenu postupnog ukinuća Vojne krajine jer su na gotovo 10 000 stanovnika u Podgorju bile tri škole – u Svetome Jurju, Karlobagu i Jablancu.¹³ Unatoč slabim uvjetima za osnovno školstvo u Podgorju, u spomenutim se mjestima zahvaljujući intelektualcima i entuzijastima, a nadasve domoljubima, otvaraju čitaonički klubovi. Upravo je

¹² Š. BALEN, 1979, 3.

¹³ Nautička škola u Senju, *Primorac*, 30. 12. 1877, 3.

već 1847. godine u Jablancu utemeljeno prosvjetno-čitaoničko društvo, godinu dana prije nego ono u obližnjem Karlobagu. Nisu nam poznata društvena pravila ove udruge zato jer tada još nije vrijedio Carski ukaz o društvima iz 1852. godine, ali zahvaljujući ondašnjoj tiskovini Narodnim novinama otkrivamo da je u Jablancu ta udruga bila aktivna. Riječ je o udruzi Beseda Jablanačka. Donosimo tekst iz NN u cijelosti:

*Rodoljubivi članovi Besēde, danas n tergovištu primorskom Jablancu otvorene, izručili su meni taj častipuni nalog, Vami v.g. ovaj oskudni sabirak žertvah, koima su oni načetak svoje družbene sloge označiti i proslaviti usvetovali se, ovde u prilogu: petdeset i šest forintih i 40 kr. srebra, s tim opredeljenjem izručiti; da biste ih osnovnoj blagajnici museum narodnog, kao dvokrajcarnu glavinu za parochialne občice Jablanačke 1700 žiteljah priložiti, i prietje takovih u naših novinama označiti rodoljubivo blagonaklonstvovali. Jablancu 1. Novembra 1847. J. Stankovič, kr. tridesetar.*¹⁴

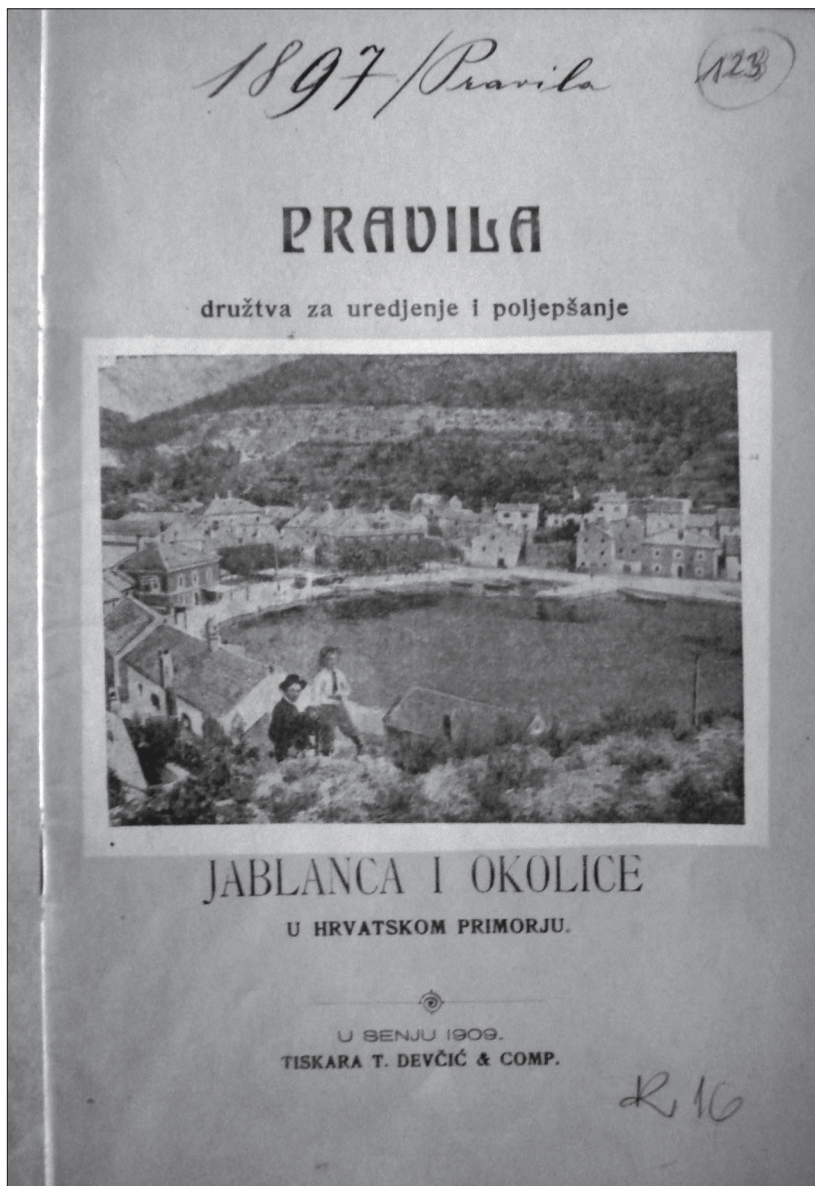
Narednih pola stoljeća nemamo arhivskih podataka o djelovanju čitaonice, i to sve do početka 20. stoljeća. Iz jednog dopisa gospićkim novinama *Hrvatu* vidljiv je kvalitetan rad ove udruge koja je imala veliki broj članova.¹⁵ Važnu ulogu u radu čitaonice imao je tada dr. Gustav Schreiber koji je i jedan od osnivača najznačajnije udruge u Jablancu – Društva za poljepšanje mjesta Jablanac i okolice. Naime, gradnjom ličke željeznice javila se prijeka potreba da se ukupna gospodarska aktivnost u Karlobagu i Senju usmjeri na izgradnju morskih kupališta. Zato je upravo najvažnija udruga u Jablancu bila Društvo za uredjenje i poljepšanje Jablanca i okolice u Hrvatskom primorju čija je društvena pravila Zemaljska vlada odobrila 2. veljače 1910. godine. U društvenim pravilima tiskanim u Senju 1909. godine u članku 2. piše da je svrha udruge da "rječju i činom podupire uredjenje i poljepšanje Jablanca i okolice, kao morskog kupališta i klimatičkog (zimskog) lječilišta i da time učini boravak domaćem i stranom svijetu što ljepšim i udobnijim".¹⁶ Za prvog predsjednika izabran je tadašnji kr. kot. predstojnik Slavko Smrekar. Naredne godine članovi društva posadili su brojne drvorede, ali su uskoro ostali bez financijskih sredstava pa se i samo uređenje odvijalo stihijski. Početkom Prvog svjetskog rata udruga je i dalje djelovala s društvenim imetkom od 2.170 kruna.¹⁷

¹⁴ *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, 24. 11. 1847, 8.

¹⁵ Učestnik, Naši dopisi – Jablanac, *Hrvat*, 10. 1. 1905, 4.

¹⁶ HDA-UOZV, f.79, kut.16, *Pravila Društva za uredjenje i poljepšanje Jablanca i okolice u Hrvatskom Primorju*, k.br. 1897/1910.

¹⁷ I. BRILIĆ, 2013, 225.

Sl. 2. Naslovna stranica društvenih pravila Društva za uređenje i poljepšanje Jablanca i okolice – najznačajnije udruge u Jablancu, izvor: HDA-UOZV, f.79. kut.16., *Pravila Društva za uređenje i poljepšanje Jablanca i okolice u Hrvatskom Primorju*, k.br. 1897/1910.

Nakon Prvog svjetskog rata i dolaskom novog sustava udruga sve više gubi na značaju, čime joj se broj članova smanjuje, te tako 1933. godine broji svega pet članova. Zadnja godišnja skupština društva bila je održana 1925. godine kada je izabrana uprava, na čelu s predsjednikom dr. Šemperom, podpredsjednikom Ivanom Balenom, blagajnikom Nikolom Matijevićem, nadzornikom rada Vinkom Butorcem te odbornicima Rokom Mršićem, Franjom Lončarom, Vjekoslavom Butorcem i Jurom Borovcem. Godine 1933. društvena imovina sastojala se od kupališta i novčanog udjela od svega 1.320 dinara.¹⁸ Udruga je uslijed slabe financijske slike kao i pomanjkanja aktivnih članova, ukinuta i cjelokupnu je društvenu imovinu preuzelo tzv. Kupališno povjerenstvo koje je djelovalo zahvaljujući financijskim potporama općinskih vlasti.¹⁹

Također, uspostavom Kraljevstva SHS u Jablancu je 30. prosinca 1919. godine utemeljeno Gospodarsko društvo kao zadruga. To društvo imalo je zadatak da unaprijedi gospodarstvo svojih članova dijeljenjem vjeresije i osiguranja, osnutkom zastupstva, skladišta i prodavaonice. Glavno tijelo ove zadruge činili su Antun Lucić kao njen predsjednik, Jure Borovac kao potpredsjednik, Vinko Butorac kao tajnik zadruge, te odbornici Joso Balen i Dane Smokrović.²⁰ Osim gospodarske zadruge u Jablancu su djelovale ribarske zadruge, ali su registrirane tek u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Najznačajnija ribarska udruga bila je Ribarska zadruga Jablanac-Vranjak-Stinica, osnovana 1926. godine. Udrugu su vodili Juraj Dundović – upravitelj, Vjekoslav Turina kao blagajnik i Josip Vukušić – kontrolor ribarske zadruge. Za razliku od drugih ribarskih zadruga, u ovoj su mogli biti samo oni ribari koji su bili spremni uložiti 1000 dinara za zakonite namete kao i u ulaganja za uzgoj ribe. Djelovanje ove zadruge likvidirano je 1932. godine radi pomanjkanja novčanih sredstava.²¹ U vrijeme Austro-Ugarske nisu postojale ribarske zadruge, nego su se za razvoj ribarstva brinule općinske vlasti koje su primale financijsku i materijalnu pomoć od tadašnje Kr. zemaljske vlade. Stanovnici Jablanca su osim morskih resursa koristili i šumska bogatstva. Tako je u Jablancu djelovalo i Lovačko društvo osnovano 19. veljače 1938. godine. Tog datuma, uz prisutnost 26 budućih članova, utemeljeno je društvo koje je za cilj imalo lov kao sport, a na način da bi se uzgajala korisna, a tamanila

¹⁸ I. BRLIĆ, 2013, 226.

¹⁹ HDA-UOZV, f.79, kut.16, Društvo za uredjenje i poljepšanje Jablanca i okolice – raspust, br.3208/1934.

²⁰ Državni arhiv u Rijeci(dalje: DAR), Okružni sud Sušak, f.113., knj. 24., Registar društvenih, Gospodarsko društvo kao zadruga u Jablancu, k.br. 2613/1919.

²¹ DAR, Okružni sud Sušak, f.113, knj. 24, Ribarska zadruga Jablanac-Vranja-Stinica, k.br. 1343/1926.

štetna divljač na području mjesta Jablanac i bliže okolice. Tom je prilikom za predsjednika izabran poštanski djelatnik Martin Dundović.²²

Osim lovstva, gospodarski razvoj općine Jablanac omogućila je drvna industrija. Naime, stoljećima se kvalitetno velebitsko drvo sjeklo i vozilo u obližnje podgorske luke. U Jablancu i u susjednoj Stinici bilo je jako razvijeno drvodjelstvo. Da bi se takva aktivnost još više intenzivirala pojedini Jablančani osnovali su podružnicu Jablanac unutar Saveza drvodjelskih radnika Jugoslavije. Podružnica je bila sastavni dio Saveza drvodjelskih radnika Jugoslavije te joj je cilj bio da svestrano štiti i pomaže materijalne interese svojih članova, a u prvom redu da zajedničkim radom isposluje bolje radničke naplate i povoljnije uvjete rada. Na osnivačkoj skupštini održanoj u Stinici u svibnju 1935. izabrano je vodstvo u kojem je predsjednik bio Dujo Dundović, podpredsjednik Ivan Šegota, tajnik Ivan Borovac, blagajnik Franjo Balen te odbornik Mate Štokić. Osim gospodarskih i strukovnih udruga u Jablancu je kratko djelovala i četa Sokola Kraljevine Jugoslavije koja je osnovana 1932. godine. Iste godine društvo je proslavilo Dan ujedinjenja svečanom svetom misom u župnoj crkvi, predavanjem i zabavom u sokolani. Predsjednik sokolske čete u Jablancu bio je Ivan Balen, dok je glazbenim točkama dirigirao načelnik Labaj.²³ Prvotni entuzijazam relativno je brzo splasnuo tako da novoosnovana udruga nije uspjela u namjeri da se veći broj mještana uključi u sokolske aktivnosti.

Tako se Jablanac zahvaljujući pojedinim ribarskim, drvnim i lovačkih udругama vrlo uspješno razvijao unatoč trajnoj emigraciji i političkom zanemarivanju ovog dijela Velebitskog podgorja. Drugi svjetski rat bit će posebno poguban za stanovnike Jablanca jer je nakon krvavih sukoba brojno stanovništvo zauvijek napustilo svoja ognjišta te je Jablanac nakon bogatih stoljeća postao samo ribarska luka bez kvalitetnih i održivih planova za ponovnu demografsku obnovu i ujednačen razvoj.

Građanske udruge u Svetome Jurju – u korak sa Senjom

Sveti Juraj nalazi se 12 km jugoistočno od grada Senja i jedno je od najstarijih mjesta u Velebitskom kanalu. Njegova povijest seže u antičko doba kada je pod nazivom Lopsica izabran kao sigurna luka za trgovinu. U razdoblju Vojne krajine mjesto Sveti Juraj bilo je satnija (kumpanija) u sklopu Otočke pukovnije iz kojeg su brojni mještani bili mobilizirani kao vojnici

²² I. BRLIĆ, 2013, 226.

²³ I. BRLIĆ, 2013, 227.

Habsburške Monarhije. Osim vojnih obveza stanovnici Svetog Jurja bavili su se ribarstvom i vozaarskom trgovinom s drvetom. Tada je u mjestu sagrađena škola, crkve i skladišta za drva. Ukinućem Vojne krajine, razvojem trgovine drvetom i postupnom obrtnom djelatnošću Sveti Juraj ponovno postaje važna izvozna luka u ovom dijelu sjevernog Jadrana. Vrijedni Svetojurčani nastojali su krajem 19. stoljeća unaprijediti gospodarstvo svojega mjesta tako da im Zemaljska vlada omogući izgradnju tzv. "gospodarskog pokušališta".²⁴ Naime, početkom 1890-ih osnovana je u okviru Hrvatskog-slavonskog gospodarskog društva uz potporu županijske vlasti, gospodarska podružnica u Sv. Jurju čiji je predsjednik Vidmar detaljnim dopisima Zemaljskoj vladi i banu nastojao dobiti novčanu potporu za spomenuti gospodarski projekt. Vlasti su odugovlačile s novčanom pomoći, tražeći vrlo precizne kalkulacije oko izgradnje kamenih ograda, voćnjaka i vinograda. Naime, ovakav projekt bio je zamišljen da se prvo sagrađe kamene zidovi – suhozidi – koji će ograditi bivše vojno vježbalište u površini od 1 jutra gdje je bio zamišljen rasadnik voćaka. Isto tako, trebalo je sagrađiti i vrtnu kuću, kao i tzv. vrtne nakapnine jer je područje i dalje bilo siromašno vodom, posebice u ljetnom razdoblju.²⁵ Iako su vrijedni članovi gospodarske podružnice u Sv. Jurju – koji su uglavnom radili kao financijski službenici, manipulanti u skladištima drveta, pomorski agenti i trgovci – vrlo precizno objasnili svrhu pokušališta kao i moguće planirane troškove, vlasti u Zagrebu nisu bile spremne financijski pomoći malom primorskom mjestu,²⁶ za razliku od vojnokrajiške vlasti koje su potpomagale uzgoj badema (mendule), vinove loze i masline. Unatoč financijskim problemima Gospodarska podružnica u Svetome Jurju bila je jedina takva organizacija u Podgorju.

Osim gospodarske podružnice u Svetom Jurju djelovala je i Hrvatska seljačka zadruga osnovana 1910. godine, a s namjerom da na temelju uzajamnosti i samopotpore pomaže svoje zadrugare u njihovim društvenim potrebama, da ih upućuje na pošteno i mudro življenje te da u njima budi svijest za štednju. Nakon Prvog svjetskog rata u Svetom Jurju je utemeljena nova gospodarska udruga naziva Hrvatsko seljačko gospodarsko društvo kao zadruga u Sv. Jurju kod Senja. Na skupštini održanoj 17. rujna 1923. godine napisana su pravila

²⁴ Riječ je o jednoj vrsti rasadnika kojeg su lokalne vlasti uz pomoć stanovništva gradile da bi se potaknula gospodarska aktivnost zajednice.

²⁵ HDA, UOZV, f.79, kut.1947, Gospodarsko pokušalište u Sv. Jurju 1897. godine, k.br. 2148/1895.

²⁶ HDA, UOZV, f.79, kut.1947, Gospodarsko pokušalište u Sv. Jurju 1897. godine, k.br. 2148/1895.

prema nacrtu Matice seljačkog zadrugarstva u Zagrebu, kojoj je bila članica i zadruga u Svetom Jurju. Prvotna zadružna dionica iznosila je 12 dinara i 50 para, a u uže zadružno tijelo izabrani su Juraj Turina kao predsjednik i Vinko Lukanović kao podpredsjednik.²⁷ Uz gospodarstvo, mjesto se razvijalo i zahvaljujući turizmu. U Svetom Jurju nakon Prvoga svjetskog rata borave Česi, Poljaci i Mađari, a dolazi i do izgradnje kupališta, popularne "Banje".²⁸

Hrvatska čitaonica osnovana je 1900. godine. Osnivači su bili članovi obitelji Vidmar, inače poznati svetojurski brodovlasnici, te načelnik općine Ivo Samaržija.²⁹ Prvi predsjednik čitaonice bio je Joso Vukelić, a prvu pučku zabavu članovi čitaonice organizirali su tek 1904. godine u školskim prostorijama. Zabava je bila, kako bilježi riječki *Novi list*, odlično posjećena. Prihod od 76 kruna predan je siromašnoj djeci mjesne pučke škole. Kao i u drugim mjestima, i u ovoj čitaonici bilo je političkih nesuglasja, pa su tako članovi čitaonice koji su pripadali Stranci prava uzimali iz društvenih prostorija novine koje su favorizirale rusku politiku u Japansko-ruskom ratu.³⁰ A te su nesuglasice relevantne zato što se početkom 20. stoljeće intenzivirao sukob između pristaša dr. Ante Starčevića i osnivača politike "novoga kursa" Frana Supila. Djelovanje udruge ugašeno je početkom Prvog svjetskog rata.³¹ Tek u 30-im godinama 20. stoljeća došlo je do ponovnog utemeljenja čitaonice, ali ovoga puta pod nazivom Općinska čitaonica i knjižnica, iako je prema čl. 2. društvenih pravila bio dopušten i tradicionalni naziv Hrvatska čitaonica i knjižnica.³² U sklopu čitaonice djelovala je tamburaška i diletantska sekcija. Za predsjednika čitaonice bio je izabran Vjekoslav Babić, za tajnika Milan Rukavina, dok je za knjižničara i blagajnika bio izabran Ivan Rončević.³³ Dio čitaoničke pismohrane, zajedno s ostalim kulturnim naslijeđem, uništen je za vrijeme ratnih događanja 1943. godine. Mali sačuvani dio prenesen je u knjižnicu koja je obnovljena 1950. godine.³⁴

²⁷ DAR, Okružni sud Sušak, f.113, knj. 24, Hrvatsko seljačko gospodarsko društvo kao zadruga u Sv. Jurju kod Senja, k.br. 160/1923.

²⁸ J. NEKIĆ, 2003, 162.

²⁹ HDA, UOZV SP, f.79., Pravila Hrvatske čitaonice u Svetome Jurju, br.1157.

³⁰ Svetojurac, Iz Svetog Jurja, *Novi list*, 17. 3. 1904, 3.

³¹ *Izveštaj upravnog odbora...*, 1914, 227.

³² HDA, BH, f.159. Popis društava, Izvješće o stanju kulturnih društava u kotaru Senj-Pravilnik o osnutku Općinske knjižnice u Svetome Jurju, k.br. 523/1941.

³³ HDA, BH, f.159, Popis društava, Izvješće o stanju kulturnih društava u kotaru Senj, k.br. 523/1941.

³⁴ J. NEKIĆ, 2003, 158.

Predmet: *Gospodarstva pokušalište
u sv. Jurju*

Oznaka pismare
VIII 1898
299

Tekući broj	Broj uručenoga zapisnika	Datum spisa	Sadržaj spisa
1	18259	29/10 98	<i>Dopisna - međunarodna pokušališta</i>
2	14808	22/8 97	<i>Jela</i>
3	898	20/1 95	

Sl. 3. Dopis stanovnika Svetog Jurja Zemaljskoj vladi Kraljevine Hrvatske i Slavonije u kojem traže financijsku pomoć u vezi izgradnje gospodarske podružnice, izvor: HDA, UOVZ, f.79., kut.1947, Gospodarsko pokušalište u Sv. Jurju 1897. godine, k.br. 2148/1895.

U mjestu koje je živjelo i od morskih resursa postojala je i Ribarska zadruga osnovana 1931. godine. Osnovali su je žitelji na čelu s Burić Matijom kao predsjednikom.³⁵ Osim udruga koje su svojim djelovanjem bile vezane za pomorstvo i ribarstvo u Svetome Jurju, osnovana je i podružnica Hrvatskog planinarskog društva pod imenom "Zavižan". Osnivači ove podružnice koja je organizirala izlete diljem sjevernog Velebita bili su Šime Vidmar, Marija Sabljak i Malvina Škrgatić. Prve godine djelovanja podružnica je imala 28 članova, a prestala je s djelovanjem 1935. godine.³⁶ Izuzev prosvjetnih i

³⁵ DAR, Okružni sud Sušak, f.113, knj. 24, Ribarska zadruga u Svetom Jurju – registrovano udruženje sa ograničenim jamstvom.

³⁶ N. TURINA, 2014, 74-75.

humanitarnih udruga u Svetom Jurju nije zabilježeno djelovanje udruga drugačijih uloga. Sveti Juraj je sve više gospodarski i kulturno stagnirao pa je s vremenom postao lokalno mjesto kraj Senja koje je svoj poslijeratni razvoj temeljio na turizmu.

Ostale udruge u Podgorju

Za društva važnu ulogu u napretku stanovništva, posebice mladih Podgoraca, imale su zaklade, posebni tipovi novčanog potpomaganja. Najpoznatija takva zaklada privatnog karaktera bila je Zaklada Josipa Jurjevića – Jurčić de Tuola, rođenog u Stinici kraj Jablanca, jednog od najstarijih stručnjaka za rudno pravo i statistiku. Ta je zaklada imala namjenu školovanja djece iz plemena Jurčića.³⁷ Osim u Jablancu, Svetom Jurju i Krasnu, i u drugim podgorskim mjestima djelovale su razne udruge. Spomenimo samo neke poput pčelarskih društava u Starigradu, Velikoj Brisnici i Kladi, zatim Hrvatske seljačke gospodarske zadruge u Lukovu Otočkom, Hrvatske konsumne zadruge u Starigradu i voćarske zadruge u Kladi.³⁸ One su uglavnom zbog permanentne depopulacije, oskudnih okolišnih resursa i slabe prometne infrastrukture imale samo simboličko postojanje i nisu u potrebnoj mjeri omogućile društveni i kulturni napredak mjesta u kojima su djelovale.

Od nacionalnih udruga koje su imale svoje ogranke, podružnice i klubove diljem Podgorja valjalo bi istaknuti Maticu hrvatsku. Uz čitaonicu su za kulturni razvoj Karlobaga bili zaduženi i brojni povjerenici i članovi Matice hrvatske. U početku su to bili isključivo župnici, učitelji i gradski upravitelji, a kasnije i drugi građani, trgovci i učenici. U Karlobagu je 1877. godine prvi povjerenik Matice bio učitelj Mirko Petras. Osim povjerenika, u Karlobagu su zabilježeni i utemeljitelji, poput župnika u Cesarici Ivana Mastema, župnika u Prizni Dragutina Rataja te načelnika Ivana Dominesa.³⁹ Četiri godine poslije funkcija povjerenika za Karlobag dana je gradskom učitelju Franji Vučiću. Uz Vučića kao članovi javljaju se župnik Josip pl. Demelly, školski ravnatelj Grgur Paulić i prva žena članica, učiteljska pripravnica Matilda Paulić. Zanimljivo je da se među prinosnicima javlja i čitaonica.⁴⁰ Početkom 20. stoljeća broj

³⁷ E. KANTE, 1913, tabl.6.

³⁸ DAR, Okružni sud Sušak, f.113, knj. 24, Registar za tvrdke društvene Senj, Pčelarske zadruge u Starigrad, Velikoj Brisnici, Kladi... k.br. 27998-1929.

³⁹ *Izveštaj Matice hrvatske za godinu 1877*, 1878, 34.

⁴⁰ *Izveštaj Matice hrvatske za godinu 1881*, 1882, 50.

članova Matice hrvatske i bogatstvo čitaoničke i školske knjižnice su se utrostručili. Tako među članovima nalazimo i trgovce, ljekarnike, poštare. Godine 1904. u Karlobagu je u Maticu hrvatsku bilo učlanjeno 17 stanovnika općine Karlobag. Članovi Matice hrvatske krajem 19. i početkom 20. stoljeća bile su i Pučke škole u Podgorju, kao i neki učitelji u Jablancu, Svetome Jurju i Prizmi. Općinska čitaonica je zajedno sa školskom knjižnicom također bila član Matice hrvatske.⁴¹ Višedesetljetno postojanje ogranaka i povjerenika Matice hrvatske u Podgorju bio je važan segment u jačanju obrazovanja, pismenosti i upoznavanja s kulturom i poviješću hrvatskog naroda.

Zaključak

Kroz djelovanje građanskih udruga u Podgorju vidljive su prednosti i nedostaci u razvoju kraja, kao i entuzijizam dijela lokalnog stanovništva. Građanske udruge na području koje je više stoljeća bio eksploatacijski areal za vojnokrajišku službu odraslih muškaraca, kao i za sustavno iskorištavanje prirodnih resursa, nisu mogle ostvarivati snažne društvene, humane i razvojne ciljeve koji su bili planirani njihovim osnivanjem. Pomalo iznenađuje brojnost udruga kao i njihovo rano postojanje, ali nije neobično da su, posebice one gospodarskog i strukovnog karaktera, relativno kratko postojale. Razlog tomu je i privremeni boravak osnivača takvih organizacija koji su mahom bili ljudi iz unutrašnjosti (Labaj, Scherzer, Smrekar...) ili pak obrazovani ljudi koji su ipak tražili sigurnije uvjete života negdje drugdje. Pokazalo se da je negativna demografska slika Podgorja, ali i stereotipna predodžba ovog kraja višestoljetne kolonijalne dominantne autoritarnosti od Habsburške Monarhije i kasnije Kraljevine Jugoslavije, uz slabljenje gospodarskih djelatnosti, potkrijepilo gašenje važnih oblika razvoja jedne lokalne zajednice. Svi spomenuti negativni događaji i procesi utjecali su na karakter udruga kojeg će obilježiti kratkoća postojanja kao i slabost kvalitetnijeg utjecaja na samo loklanu zajednicu. Ratna zbivanja Drugog svjetskog rata bit će samo kruna tom procesu koji će ostaviti najteže negativne posljedice za podvelebitski kraj.

⁴¹ *Izveštaj Matice hrvatske za godine 1906. i 1907, 1908, 52 -53.*

Izvori

Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Upravno odjeljenje Zemaljske vlade Kraljevina Hrvatske i Slavonije – opći spisi.

Državni arhiv u Rijeci, Okružni sud Sušak, f.113., knj. 24., Registar za tvrdke društvene Senj.

Novine dalmatinsko-hervatsko slavonske, Zagreb, 1848.

Primorac, Kraljevica, 1875.

Novi list, Rijeka, 1904.

Hrvat – list za pouku, gospodarstvo i politiku, Gospić, 1905.

Literatura

Članovi Matice hrvatske za godinu 1881., u: *Izveštaj Matice hrvatske za godinu 1881.*, Zagreb, 1882.

Članovi Matice hrvatske za godinu 1906. i 1907. u: *Izveštaj Matice hrvatske za godinu 1906. i 1907.* Zagreb, 1908.

XIII. Društva, *Izveštaj upravnog odbora i kr. podžupana županije Ličko-krbavske od 1. siječnja do 31. prosinca 1913.*, Gospić, 1914.

Šime BALEN, *Jablanac (1179. – 1979.) povijesna skica prigodom 800. obljetnice*, Zagreb, 1979.

Ivan BRLIĆ, *Građanske udruge u Lici od 1860. do 1940. godine*, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2013.

Ivan BRLIĆ, *Građanske udruge u Karlobagu i njegovoj okolici, Franjevci kapucini u Karlobagu 1713. – 2013.* (Anto Barišić ur.), Zagreb-Karlobag, 2014, 149-162.

Milan JAPUNDŽIĆ, *Karlobag, Lički kalendar*, 6 (9), 1941, 54-56.

Ernest KANTE, *Zbirka zakladnica i historijata stipendijeskih i sličnih zaklada*, Zagreb, 1913.

Joso NEKIĆ, *Sveti Juraj i Svetojurci, Spomenica Sv. Jurja, Udruga za zaštitu i promicanje razvitka Svetog Jurja*, Sveti Juraj, 2003.

N. PAINKOVIĆ, 1876, *Schema der Grenz-Landes-Verwaltung*. Agram: Druck von Leop. Hartman & comp.

Nada TURINA, *Stoljeće senjskog planinarstva, Hrvatski planinar*, god. 106, 2, 2014, 73-76.

PODGORJE SOCIETIES: COMPONENT PARTS OF THE CULTURAL AND ECONOMIC
DEVELOPMENT OF THE PODVELEBIT REGION

Summary

The existence of associations is one of the most representative indicators of a certain degree of development of the inhabitants in a region. Associations (societies) have been through history, and particularly today, the most successful model by which a certain group of people can achieve overall civil development. A high degree of urbanity, civil and religious culture has also been achieved through the activity of civic associations in the Podvelebit region, from Senj in the north to Lukovo Šugarje in the south. Besides the civil stratum in Senj and Karlobag, the inhabitants of the Podgorje villages and hamlets also had an important role in the enlightenment, overall well-being, as well as the retention of people in the homeland. In the paper are analysed the activities of various types of associations and cooperatives such as reading rooms, occupational, economic, humanitarian and similar associations which were established and operated during the 19th and the first half of the 20th century in Sveti Juraj, Jablanac and Karlobag. Karlobag, without doubt, had the central place in the development of the civil society and so in the paper an attempt will be made to represent the actual activity of the civic associations, beginning with one of the oldest reading rooms in Croatia to their last attempts of work before the Second World War. Therefore, this paper provides a historical cross-section of the social and cultural life of this demographically impoverished part of the Republic of Croatia.

Keywords: Podgorje, civic associations, Jablanac, reading rooms, economic cooperatives, Karlobag